

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

APRIL
1956

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

29e JAARGANG
N° 4

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 6¹, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

„VAN DIE AANBRENGINGE DER VEENEN VOIR COMMISSARISSEN.”

Het jaar 1546 was voor Veenendaal zeer belangrijk. Drie jaren tevoren hadden de veengenoten, de eigenaars der veengronden, keizer Karel V verlof gevraagd de zeventig jaren geleden door bisschop David van Bourgondië gegraven en sindsdien weer dichtgegroeide Grift te mogen uitdiepen en verlengen.

Toen de veenheren bereid werden gevonden de kosten te dragen, verleende Karel hun in 1546 octrooi om de Grift weer bevaarbaar te maken. ¹⁾ Er werden twee commissarissen aangesteld om de zaak te leiden en te inspecteren, namelijk Adriaen Nicolaï, „Raedt int Furstendom Gelre”, en Willem van Diemen, „Raedt van de keyserlicke majesteit inden Hove van Utrecht”. De laatste nu heeft in 1546-47 een lijst van contribuierende eigenaars aangelegd, die een van de waardevolle handschriften vormt van het Veenraad-archief, ²⁾ niet alleen omdat zij de namen der veenbezitters vermeldt, maar ook om de vele genoemde bijzonderheden, zoals wij nader zullen zien.

De octrooiverlening werkte stimulerend. Vele eigenaars haastten zich contribuant te worden. Kortzichtigen lieten dit na, maar be-
treurden dit later, toen de turf schatten opbracht — in 1555 bijvoorbeeld gelastte het Utrechtse hof „ghenen turff uuyt de Landen van Utrecht te brengen overmits tgebreck ende groote duyrt van dien” ³⁾. Zij mochten als eigenaars van zogenaamde *onvrije* venen geen gebruik maken van de Grift, aan het hergraven waarvan zij niets hadden bijgedragen. Vooruitziende kooplieden kochten venen. Zodoende werd de inschrijving in 1546 voor Veenendaal een gebeurtenis van belang.

¹⁾ Archief Veenraadschap no. 79. Zie ook: L. A. J. W. Sloet, Bijdragen tot de kennis van Gelderland, blz. 183. Dit octrooi wordt wel het tweede genoemd ter onderscheiding van het eerste, dat bisschop David verleende.

²⁾ No. 80.

³⁾ Archief Veenraadschap: 4e Veenregister.

Alvorens het verbaal te beschouwen, een enkel woord over de gebruikte oppervlaktematen. Er is geregeld sprake van roeden, morgens, honten en monders. Men kon destijds geen oppervlak berekenen door het product te nemen van lengte en breedte. Om nu toch ten naaste bij de grootte van een terrein te kunnen aangeven, gaf men op hoeveel koren nodig was om de grond te bezaaien of de tijd, vereist om hem op bepaalde wijze te bebouwen.

In het Nedersticht is de eerstgenoemde wijze de oudste, waarvan men al in de 12de eeuw voorbeelden vindt. Men duidde de oppervlakte aan in mouder of monder, mud, schepel, spint, emmersade, vaetsaet, mutsaet enzovoort. Het tweede systeem bedient zich van maten als ploeg, juk, morgen, bunder. De morgen komt in de lijst het meest voor en gaf een terrein aan, dat tussen zonsop en -ondergang kon worden omgeploegd. Zijn onderdelen zijn honten, roeden en voeten. Weer andere vlaktematen gaven aan hoeveel tijd één man nodig had om een stuk grond om te spitten, 't hooi te maaïen of er turf te steken. Een schaft, een maat te Amerongen gebruikt, kon tussen twee schafttijden worden bewerkt. Een clepperschaft zinspeelde op het klokgelui als tijdslimiet en een dagmaat of -werk was een veld door één man in één dag bewerkt. ⁴⁾

't Is moeilijk deze maten in ons metriek stelsel om te rekenen, want plaatselijk verschillen zij door de aard van de bodem. In onze omgeving en in Eemland was een morgen 600 roeden. Een ha. is thans 700 roeden, een roede dus $\frac{6}{7}$ ha is $\pm 8571,4$ m². Bijgevolg bedroeg een roede ruim 14 m².

Wie waren nu de veenheren, die „'t effect van tvoirscreven octroye" wilden genieten en zich daartoe van 10 juni 1546 af aanmeldden? Uiteraard konden het geen Veenendalers zijn, want die kende men in feite nog niet! *De veeneigenaars waren bijna alle Utrechtenaren*, rijke kooplieden of invloedrijke personen uit de magistratuur ⁵⁾: *Joncker van Pallant*, zoon van Elizabeth, Vrouwe van Hoochstraten, gravin van Culenborch; *Claes Jeroensz.* en *Frans Andriesz.* beiden uit Amsterdam; *Vincent Cornelisz.*, tesorier-generaal; *Frans en Ernst van Nijenrode*, de eerste raad te Utrecht; *Joncker Jan van Holswilder*, drost op 't huis te Hattem; *Willem Vonck jr.*; *Cornelis Gerritsz.*; *Floris Foeyt* en diens schoonvader *Jacob Lam*; *Cornelis Thin*; *Jan Fox* en diens zuster *Machteld*; *Jan Boll*; *Jacob van Beusichem*; *Gerrit Pot*; *Bernt Proeys*; *Cornelis van Leeuwen*, in 1559 maarschalk van Eemland; *Jan van Leeuwen Aertsz.*; *Jacob Deel of De Edel*; *Robbert Reyersz.* *Taelman*; *Jan Roek*; *Hermen de Jong*; *Lodewijk van Couwenhoven*; *Jacob Gram-*

⁴⁾ Vgl. W. van Iterson, De historische ontwikkeling van de rechten op de grond in de provincie Utrecht I, Band I (1932), blz. 105-107.

⁵⁾ Enige namen in Groot Placaatboek van Utrecht I en vooral II (Lijsten van Praesidenten en Raden, Maarschalken enz.). Vele namen zijn van bekende Utrechtse families.

maye; Frans en Jan Bogaert; Dirck van Bredevelt; Claes Gerritsz. van Gorcum; Evert van Cleeff; Goort Gerritsz.; Peter Pau Hubrechtsz.; Gijsbert van de Voort Valentijnsz.; de procurator van de Utrechtse Kartuizers; Cornelis van Voordt; mr. Steven van Rumelaer; Jan en Cornelis de Keyser; Jan Verway; Evert Jansz. van Scaick; Jan van Cuyck; Egge en Peter Gerbrandtsz.; Joncker Jan van Montfoort; Jan van Culenborch, ridder, schout der stad Utrecht; Jan Bollick, cipier der stad Utrecht; Nelle Tonis Jansz., dochter; de prior van het regulierenconvent binnen Utrecht; Adriaen Cornelisz. ter Goude (Gouda); mr. Wouter van Coddenoord; Adriaen van Renesse, domscolaster; Evert Cornelis van Loevensteyn; de abt van St. Paulus te Utrecht en Broeder Jan van Zutphen, procurator van het klooster Mariendale bij Arnhem.

Onder genoemde contribuanten vinden we zowel klein- als grootgrondbezitters. Ook kooplui van professie of grondspeculanten ontbreken niet. Zo richtten Floris Foeyt en Jan van Cuyck in 1551 met de Fries Dekema de Utrechtse Veencompagnie op, die in Opsterland, Schoterland en Engwirden een begin maakte met de verveningen aldaar. ⁶⁾

De grootte van de percelen liep uiteen van enige roeden, toch rendabel door vervening in de diepte, tot een aanzienlijk getal morgens. Joncker van Pallant bezat de grootste terreinen, namelijk 250 morgens „zuytwert een loth (stuk grond) veens en noordwert een loth.” De Antwerpenaar Ghilibert van Schoonbeecke bezat 100 morgens. De som van de aantallen morgens is, naar wij berekenden, ruim 1000, de roeden, honten en dergelijke niet meegeteld, dat is ongeveer 900 ha, wat heel aardig klopt met de oppervlakte van de huidige gemeente Veenendaal, die 1145 ha. bedraagt. Want de gevonden 900 ha. zijn slechts de oppervlakte van de zogenaamde vrije venen. Daar komen nog bij de onvrije venen, wier eigenaars zich niet financieel geïnteresseerd hadden voor de hergraving van de Grift. Dat deden zij later tegen dubbele contributie. Daar was bijvoorbeeld het Capelleveen van mr. Balthazar van Blyenborch, de ons reeds bekende dokter, wiens gronden in 1556 „in de Grifte gebracht werden.” Ook Joncker Evert Zoudenbalch, dijkgraaf Lekdijk Bovendams, maakte zijn onvrije venen in 1560 vrij, evenals Christoffel van Montfoort in 1572 en Johan en Willem Ruysch in 1579. ⁷⁾

Niet steeds werd de contributie tijdig betaald. Er werden „diverse mandementen van debitis gedepecheert tegens den ghenen die heure contributien nyet en betaelden.” En daar bleef het niet bij. Er volgden „acten van sommatien ende executien tegens die veengenoten die haer contributie nyet en wilden betaelen.”

⁶⁾ M. Hartgerink-Koomans: Het begin der groote verveningen in de provincie Groningen, *Historia* 1943, blz 60-62.

Zie van dezelfde: Het geslacht Ewsum, (diss.) Gron. 1938, blz. 337.

⁷⁾ Archief Veenraadschap: 4e tot 10e veenregister .

De ligging der venen wordt helaas in het verbaal slechts globaal aangegeven. Eén maal is er sprake van negen roeden „streckende vanden berch tot aenden Grote Venlo.” Talloze landerijen waren gelegen in de *Witte Eder venen*. Naar zijn samenstelling onderscheidt men rood-, wit- en zwartveen. Witveen nu is het weinig ingekoolde veen, in hoofdzaak het jonge mosveen ⁸⁾, vaak begroeid met het witte wuivende wollegras, ook wel bonk- of bolsterveen genoemd. Eén maal ook is er sprake van *de Zwarte overvenen*. Vele terreinen worden opgegeven te liggen in de *Maander venen* en in *de Rhenense venen*, al of niet over de Grift. Ergens staat in het verbaal: Dan also die lantscheydinge noch niet gedaan en was ende mitsdien (hij) niet en wiste of die vande Utrechtsche zyde over die Grift eenige veeenen behouden souden.” De gewestelijke grens was dus in 1546 nog niet nauwkeurig vastgesteld.

De Kartouizerprocurator gaf een bezit op „in 't karspel van Reenen int gerecht van Rijnsouwde streckende tot aende witte Eder venen.” Renswoude viel namelijk als heerlijkheid (in 1674 zelfs als hoge heerlijkheid) niet onder de jurisdictie van Rhenen.

Intussen kwam in 1553 de Grift gereed ⁹⁾ en werd Aert Joosten als vaartmeester aangesteld. De eertijds verlaten venen begonnen een beeld te bieden van bedrijvigheid. De uitvoer van turf begon. Het prelude van Veenendaals bloei zette in.....

D. PHILIPS.

⁸⁾ Dr. J. J. Faber m.i. Nederlandsche Landschappen, blz. 178 (1947).

⁹⁾ Groot Gelders Placaatboek I, blz. 208.

NOG EENS MOZART.

In het artikel over Mozarts verblijf in Utrecht heb ik gezegd, dat de betiteling „Capital Esel”, voorkomend in het dagboek van Leopold Mozart „weinig vleiend” was voor de Utrechtse musici, die het betrof.

Enige belangstellende lezers wilden de betekenis ervan echter in een geheel andere richting zoeken en vroegen zich af of Mozart met „Capital Esel” de „Eerste lessenaars” van het orkest bedoeld kan hebben. Wanneer zij gelijk hadden, zouden de Utrechtse musici van tweehonderd jaar geleden bekwaam geacht moeten worden.

Na bestudering van Leopold Mozarts dagboek ¹⁾ bleek mij, dat deze over de muzikale kwaliteiten van de heren Kirchner, Winter en Gorge allermint te spreken is geweest. Het bewijs hiervoor geeft het bewuste dagboek nog op dezelfde bladzijde. Daarop staan namelijk de aantekeningen vermeld over het verblijf te Dyon (Frankrijk) twee maanden later. Voor de zijn zoon begeleidende musici

¹⁾ Dr. Arthur Schwig, Leopold Mozart, Reise-Aufzeichnungen 1763—1771. Dresden, 1920. Door vriendelijke bemiddeling van Prof. dr. H. E. Reeser heb ik van dit werk kennis kunnen nemen.

heeft hij geen goed woord. De eerste violist, een zekere Sotrau, is „très médiocre” = zeer matig. Fantini, ook een violist, wordt „een misérable italien détestable” genoemd en was dus in de ogen van de oude Mozart niet veel meer dan een slecht spelende Italiaan, wiens muziek hij blijkens het laatste woord gewoonweg verfoeide. Drie andere violisten zijn: „asini tutti” wat overeenkomt met „Capital Esel”. Lebrun tenslotte was een „racleur”. Hij kraste vermoedelijk maar wat op zijn viool.

Hiermede is, dunkt mij, voldoende aangetoond, dat de begeleiding van de jonge Mozart in Utrecht niet best geweest is. „Capital Esel” wil dus zeggen, dat sommige leden van het Stads-Muziekcollege niet in staat waren muziek van hoog gehalte te geven en dat zij, naast hetgeen de jonge Mozart presteerde, hebben gefaald. De omstandigheden in aanmerking genomen, kon men echter van hen ook niet anders verwachten. Als amateur-musici hadden zij hun spel slechts in eigen kring kunnen ontwikkelen. Een vergelijking met de geniale muziek van Mozart zou daàrom alleen al onredelijk zijn.

A. GRAAFHUIS.

KLEINE MEDEDELINGEN

Een 13de-eeuws psalterium met een utrechtse kalender. Een handschrift in de Pierpont Morgan Library te New-York (M. 113), met 14 illustraties over de gehele bladzijde, 24 in de tekst en 10 rijk versierde initialen, naar de stijl te oordelen uit de jaren 1280-1285, voorzien van een utrechtse kalender, werd door prof. dr J. G. van Gelder behandeld in het Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 1955, blz. 57-76. Zeker is het psalterium in Utrecht in gebruik geweest en dan wel in de Dom; wat de plaats van vervaardiging betreft aarzelt de schr. tussen Utrecht (zij het dan naar engels voorbeeld) en Engeland. De eerste veronderstelling zou aanwijzing zijn voor het bestaan van een utrechts scriptorium (schrijf- en verluchttingsatelier) in de 13de eeuw; de andere wordt gesteund door herhaald contact, dat in de tijd van de vervaardiging van het handschrift tussen Utrecht en Engeland heeft plaats gehad.

Van nog een ander psalterium in dezelfde bibliotheek (M. 34) uit dezelfde tijd valt eveneens utrechtse afkomst of utrechts gebruik te vermoeden.

Als is het besproken m. 113 niet een kunstwerk van de hoogste allure, het doet toch weer verzuchten: als het utrechtse cultuurbezit van vroeger eeuwen eens niet door historische gebeurtenissen uiteen gejaagd was of voor een appel en

een ei verkwanseld! Maar wat klagen we over onze voorvaderen. Nog altijd laten we ons land door Amerika leegkopen!
v. C.

Kinderhuis Agnietenstraat. In de Heemschut-serie is in 1944 (als nummer 39) een boekje verschenen over de stad Utrecht van de hand van dr. A. van Hulzen. Hierin staat op bladzijde 101, dat het gebouw van de fundatie van de Vrijvrouwe van Renswoude met het midden-gedeelte juist tegenover de Lange Nieuwstraat werd ontworpen; en vervolgens: „Het oostelijke deel van het gebouw kwam op het terrein van de gesloopte Gronsveltkamers; het westelijke deel van den gevel bedekte den gevel van het Kinderhuis tot aan de vroegere St. Agnietenkapel, die thans deel uitmaakt van het museum.”

Wat hier ten aanzien van dit westelijk deel staat is onjuist en puur fantasie. Het stadsbestuur heeft in 1675 het voormalige Agnietenklooster doen inrichten tot tehuis voor de noodlijdende arme kinderen. Deze verbleven daar nog toen tussen 1755 en 1760 het fundatiegebouw werd opgericht. Toen *zeventig jaren later*, in 1829, het stadsbestuur het voormalige Agnietenklooster wenste te bestemmen tot kazerne, besloot het bestuur der fundatie (de buurvrouw) op 20 janu-

ari 1830 in de westelijke vleugel van het fundatiegebouw onderdak te verlenen aan het kindertehuis. (Zie Van Hengst, „De fundatie”, blz. 147-148; verschenen 1890).

Van deze feiten wijkt bovenvermelde fantasie wel sterk af.

v. L.

Vrouw van Ter Eem. De gemeente-secretarie van Eemnes kreeg een schrijven van een der leerlingen van de r.k. jongensschool te Fijnaart, waarin gegevens werden gevraagd over de titel „Vrouw van Ter Eem”, welke H.M. Koningin Juliana o.m. voert. Op die school is men namelijk bezig een album samen te stellen met verklaringen over de verschillende titels van H.M. de Koningin.

Hoewel die schooljongen hiervoor eigenlijk in Den Haag had moeten zijn en men met die verwijzing er zich van had kunnen afmaken, dacht secretaris Van Hoepen er anders over en heeft deze getracht die leerling tevreden te stellen. Ziehier wat hij o.m. schreef:

„De oudste naam van ter Eem (Ema) is bekend uit een oorkonde van 1254 van bisschop Hendrik van Vianden. De bisschop heeft toen een geschil beslecht tussen enige ridders, te weten 22 februari 1254. Ruim een maand later, 29 maart 1254, beleende abt Heidenricus de ridder Adam van Lochorst met „den hof te Lochorst en toebehoren”, uitgezonderd gerecht en tiend aan de oostzijde van de kerk ter Eem (ontleend aan „Eemnes” van mej. dr. A. Joh. Maris).

Daarna verkreeg „Ter Eem” de naam Eembrugge, een buurtschap, thans nog behorende tot de gemeente Baarn. Eembrugge, de naam zegt het reeds, heeft dus vroeger al een brug gekend, het was de enige verbinding tussen Holland-Utrecht-Gelderland e.a.

Aan een charter van 29 augustus 1331 hangt een „Zeghel ons lands”, d.i. van Eembrugge. Het vertoont een brug boven riviergolven met tussen de pijlers het woord „pons” (brug), terwijl in het hoofd een maansikkel of wassenaar, een zon en een ster prijken.

Reeds vóór 1300 was Eembrugge een stad. In een oorkonde van 29 december 1363 ontving men uit handen van de bisschop een bevestiging van de stads-

rechten. In 1345 scheidde Eemnes(binnen) zich van Eembrugge af, werd een zelfstandige stad en parochie. In 1363 blijkt er te Eembrugge een raad te bestaan uit twee leden, terwijl er nog één burgemeester was. De burgemeester werd hier door dezelfde lieden aangewezen, die ook de raden benoemden. (Uit 't boek „Eemland”, mr. A. de Goede).

De stadsrechten vóór 1300 zijn waarschijnlijk door de graaf van Holland verleend. Wanneer het deze heren zo in hun kraam te pas kwam, verleenden zij met kwistige hand stadsrechten. In de jaren 1300-1400 is er veel strijd geweest tussen de bisschop van Utrecht en de graaf van Holland over het gebied hetwelk thans de gemeente Eemnes omvat, inzonderheid dat, wat nu nog ligt langs de grens van Noord-Holland. Daar zou meer over te vertellen zijn dan over „Eembrugge”. Het blijkt namelijk dat „beide Eemnesen”, voortgekomen uit Eembrugge, later een belangrijker rol vervulden dan laatstgenoemde plaats.

In een oorkonde van 2 september 1348 lezen we nog, dat de bisschop Jan van Arkel verklaart aan Sweder Uterlo het slot te Eembrugge met bijbehorende goederen te verpanden voor de terugbetaling van een som van 3000 gouden schilden, die Sweder aan de bisschop had geleend voor de opbouw van het slot. (Het slot was namelijk in de 13e eeuw verwoest).

Op 13 september 1674 blijkt de Hoge Heerlijkheid van Soest, Baarn, Ter Eem (Eembrugge) e.a. door de staten van Utrecht aan de prins van Oranje te zijn afgestaan. Bij het overlijden van prins Willem III viel de heerlijkheid terug aan de staten van Utrecht. In de tijd van Napoleon werden de heerlijkheden afgeschaft, doch bij souverain besluit van 26 maart 1814, Staatsblad 46, weer hersteld. Het „heerlijk recht” bestond destijds o.a. uit de uitoefening van de jacht

Ongeveer twintig jaar geleden hebben deze rechten opgehouden te bestaan en verkreeg wijlen H.M. de Koningin-Moeder Emma uit 's rijks kas een uitkering wegens het verlies van dit recht. Ieder eigenaar van een stuk land werd toen ook bezitter van het jachtrecht.

Wanneer precies de titel „Vrouw van Ter Eem” is ontstaan, weet ik niet, maar hij is m.i. uit het bovenstaande wel te verklaren.”

Demping te Kockengen. In het februari-nummer 1956 van Heemschut lezen wij:

De raad van de gemeente Kockengen heeft f 15.000,— gevoteerd voor een vooronderzoek naar de mogelijkheden van demping van de Bijleveld aldaar. Dit vooronderzoek zou omvatten bodemonderzoek en onderzoek naar het grondwater, het opmaken van een plan voor een rioleringsinstallatie, het maken van een plan voor een zuiveringsinstallatie en een plan tot demping. Uitvoering van deze plannen zou f 350.000,— kosten.

Het voornaamste argument voor demping zou zijn gelegen in een gewenste verkeersverbetering. De schoonheid van Kockengen, dat thans een karakteristiek en aantrekkelijk dorp is, zal daarbij grotendeels verloren gaan. Wij herinneren ons nog goed, hoe in 1950 op alle min-

naars van de Nederlandse monumenten een beroep werd gedaan, toen de restauratie van de hervormde kerk te Kockengen in het geding was en voor Kockengen zelf het benodigde bedrag van f 100.000,— te hoog was. Het verbaast ons daarom zo, dat voor afbraak van de schoonheid van Kockengen een veelvoud van dat bedrag wel beschikbaar wordt geacht.

Het bestuur van de Bond Heemschut heeft zich tot gedeputeerde staten van Utrecht gewend en zijn oordeel uitgesproken, dat geenszins vaststaat, dat in het betrokken verkeersbelang niet op andere wijze kan worden voorzien, terwijl het zijn mening uitspreekt, dat de kosten van deze ingreep in de structuur van Kockengen voor deze kleine gemeente wel uitzonderlijk hoog zijn.

BOEKAANKONDIGING

Dr. J. G. W. F. Bik, **Vijf eeuwen medisch leven in de stede van Der Goude** (academisch proefschrift).

Uitgave Oudheidkundige Kring „Die Goude” 1955.

De „Historia Medica” is een weinig bekend gebied, zelfs voor vele artsen, en het is ook niet gemakkelijk ons oordeel over de vroegere geneeskunde te vormen. De theoretische beschouwingen verplaatsen ons in een onbekende denkwereld. Weliswaar is dit deels het gevolg van een uitdrukkingwijze die voor ons ongewoon, en soms zelfs onverstaaenbaar is. Maar de inhoud, vaak een mengsel van primitieve chemie, nóg primitiever biologie, astrologie en mystiek, ligt de hedendaagse arts al evenmin. Meer aanrakingspunten vindt hij in de geschiedenis van de openbare gezondheidszorg, en waar die aanknoopt bij plaatselijke verhoudingen wordt ze een deel van de locale geschiedschrijving. In dit kader moet het bovengenoemde werk gezien worden. Toch is er voldoende overeenkomst tussen de gasthuizen, de chirurgijns-gilden, de stadsdoctoren etc. in de diverse steden van ons land, om dit boek voor anderen, dan inwoners en kenners van Gouda, van belang te doen zijn.

Het begint met enige historische notities over de oorsprong van „Ter Gouw” en de verheffing tot stad. In 1361 is

Gouda bijna geheel verbrand, maar het kon (opnieuw in hout) herbouwd worden, doordat Jan van Bloys, heer van Schoonhoven en der Goude, toestond het „Goudse Bos” om te hakken. Dit woud reikte van Gouda tot Moordrecht. In 1377 was het geheel verdwenen.

Van deze graaf vinden we in de archivalia vermeld, dat hij een vaste barbierchirurgijn had. Maar toen hij een ernstige verwonding kreeg, liet hij een „surgijn” uit Henegouwen komen. De rekeningen geven een aardig beeld van de behandeling. De geneesmiddelen werden te Dordrecht gehaald, bij Jan de Vos, suikerbakker en apotheker. Deze leverde ook kruiden voor de grafelijke keuken: ghengheber, naghele, soffraan, etc. De beste geneeskundige hulp was dus voor de landsheer. In de 14e eeuw blijkt nog niet van een stedelijke gezondheidszorg. Die schijnt in de 15e eeuw tot stand gekomen te zijn. In 1437 blijkt voor het eerst van een stadschirurgijn: Mr. Dirc. Deze kreeg met kerstmis een kan wijn als douceurtje. Later zijn er méér stadsheelmeesters. Ze werden in het gasthuis bijgestaan door barbiers, die slechts de simpele „handconste” konden verrichten, als purgeren, aderlaten en koppenzetten. De astrologie speelde daarbij een rol: er waren dagen waarop men de aderlating niet mocht ondernemen.

In 1469 vindt men de eerste stadsgeneesheer vermeld: Doctor Robbrecht. In 1504 moest de magistraat optreden tegen onbevoegd uitoefenen van de geneeskunde. De eerste vroedvrouw wordt te Gouda pas gevonden in een rekening van 1513.

De schrijver behandelt verder de hygienische maatregelen van de Goudse overheid. Hij beschrijft, hoe de ruime poortwegen, en de erven van de vroegere rijke behuizingen later zijn volgebouwd met kleine woningen, waardoor stegen en hofjes ontstonden.

Zo is het te Utrecht met „wijk C” óók gegaan. Het kostte de overheid veel moeite hier misbruiken bij de bewoning te voorkomen. Verder waren er keuren tegen vervuiling van grachten en straten, benevens een regeling ten aanzien van de levensmiddelen. Vooral bij het slachten, en het bewaren van vlees was men aan vele voorschriften gebonden.

Evenals zovele andere steden, heeft Gouda een leprozenhuis en een pesthuis gehad. De lepra is na (en door) de kruistochten een plaag voor de lage landen geworden. De tehuizen voor de leprozen ontstonden als regel aan de rand van de steden, zo ook te Gouda, waar het buiten de Potterspoort stond, en later „opt Goude” — Het nog aanwezige „Lazaruspoortje”, moest in onze dagen afgebroken worden, maar men zal het elders weer opbouwen. De maatregelen ten aanzien van de „melaten”, zoals het verplicht dragen van de „Lazarusklep”, waren min of meer gelijk aan de elders gebruikelijke.

De pest is in de 14e eeuw als een gesel over Europa gekomen, en men stond er aanvankelijk radeloos tegenover. In de loop van de 15e eeuw is er evenwel een zekere eenheid ontstaan in de maatregelen tegen deze ziekte. De „strowis” werd het verplichte teken, dat de besmetting moest aanduiden. Daarnaast beperkten vele voorschriften het contact met patiënten en lijken. Een pesthuis kwam te Gouda pas in 1614 tot stand. Voordien gebruikte men een gedeelte van het „Catharijne Gasthuis”. De pest heerste voornamelijk in bepaalde wijken, waar ze bijna van huis tot huis verder ging. Een in dit boek opgenomen kaartje toont dit aan. Het is óók van andere steden bekend. De huizen waren blijkbaar besmettelijker dan de mensen. Dit is kenmerkend voor de „builenpest”, en het hangt

samen met de infectiewijze — via de huisrat. Evenals elders hebben te Gouda de Cellebrouwers een groot aandeel gehad in de verpleging van de pestlijders.

Verder bespreekt de schrijver het St. Catharijne gasthuis te Gouda. Een document uit 1310, noemende een „hospitaal van der Goude” is het eerste levensteken. In 1429 bestemde de stadsregering de opbrengst van het Kraanrecht voor het gasthuis. De bedoelde kraan stond aan de oostzijde van de haven, vóór de „Donkere sluis”, en dus vlak bij het gebouw van dat gasthuis (thans museum).

Het was in de aanvang een passantenhuis, waar ook zieke zwervers werden verpleegd. Zo is ieder middeleeuws „Gasthuis” begonnen: De speciale functie van Ziekenhuis kregen die instellingen pas later. In 1665 is een nieuw en monumentaal gebouw aan het oude complex toegevoegd. De mooie gevel zien we thans nog aan de Haven. In 1699 heeft men de bovenkamer daarvan ingericht tot vergaderzaal van het chirurgijns-gilde, dat tot dan had vergaderd aan de Markt, in de herberg „Het Lant van Steyn”. Deze chirurgijnkamer is in 1947 mooi gerestaureerd, en bij de opening in 1951 heeft het „Collegium Medicum Goudanum” zich in zwierige 17e eeuwse kledij gestoken, zoals een aardige foto tegenover blz. 1 laat zien. De knevels en sikjes ontbreken niet!

Het is onmogelijk in een kort bestek nog meer te vermelden uit de rijke inhoud van dit mooie boekwerk. Laat ik volstaan met nog te wijzen op het feit dat de beroemde Utrechtse hoogleraar dr. Jan Bleuland uit Gouda afkomstig was, en aldaar, na zijn studie te Leiden, ruim tien jaar stadsgeneesheer is geweest. Daarna benoemde men Bleuland tot hoogleraar te Harderwijk, als opvolger van Matthias van Geuns; in 1795 werd hij hoogleraar te Utrecht. Zijn beroemde anatomische verzameling is in 1826 voor de universiteit aangekocht, en vormt ook thans nog als het „Museum Bleulandinum” de kern van het anatomische kabinet te Utrecht.

Tenslotte zij nog vermeld, dat vele fraaie afbeeldingen dit boek sieren en dat het ook overigens een uitgave is, die de schrijver en de oudheidkundige kring „Die Goude” tot eer strekt.

M. N. ACKET